

מדפיס מומד

פדרת

הצלה בימי השואה

מקורות ומחקרים

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן

תשמ"ד—1984

פרוטוקול של ישיבת חבר הרבנים הראשיים בהולנד מאי 1941

ד' מכמז

תולדות יהודי הולנד בתקופת השואה תוארו תיאר נרחב במחקרים אחרים.¹ ברם, ההיבט של חיי הציבור הדתי על בעיותיו המיוחדות לא זכה לתשומת-לב אצל אף אחד מהמחברים הללו. בנואנו לחקור נושא זה מצאנו חעודות רבות-חשיבות, המאירות פרשות שונות של היבט חיים זה ואף מוספות לדיעותנו על עניינים כלליים.²

התעודה המתפרסמת בזה היא תרשומת של מפגש הרבנים הראשיים של הולנד שניהנו בתקופת השואה. לאחר ארגון המחודש של הקהילה בהולנד עם הקמת ממלכת הולנד בשנת 1814, חולקה המדינה לגלילים מנהליים יהודיים. בניגוד למצב שהתפתח בצרפת ובניגוד למה שהיה קיים בהולנד גופא מאז 1809, לא הונהג מנבה היירארכי (חוץ מאשר בתוך הגלילים) תחת פיקוחו של גוף עליון; רק 'ועדה כללית לעניינים יהודיים' היאמה בין הגלילים.³ באופן זה גם לא הונהג תפקיד של רב ראשי למדינה כולה, אלא

* הדברים המתפרסמים כאן הם חלק ממחקר מקיף על החיים הדתיים בהולנד בימי השואה, שמומן על-ידי רשות המחקר של אוניברסיטת בר-אילן.

- 1 למחקרים אלה ראה: 'י' מכמז, הפולמוס על היודסה-ראט לאמסטרדם, רמחה והנהגה יהודיות בארצות השליטה הנאצית 1933-1945' (בעריכת 'י' גוטמן), ירושלים, תשי"ם, עמ' 197-216.
- 2 ממצאי המחקר במאמרי: על בעיות החיים הדתיים בהולנד בימי השואה, מחקרים על תולדות יהדות הולנד (בעריכת 'י' מכמז) ירושלים (באנגלית, בדפוס).
- 3 על הסיבות לכך ראה: Orthodox Conflicts between J, Michman,

דיון-והשבון של התכנסות חבר הרבנים הראשיים בט"ז באייר תש"א, 13 במאי 1941. בשעה 11 בבוקר.
הודיעו על העדרותם ה"ה קופנהאגן,¹ הויש² ופרידנבורג.³ כן נעדר האדון טל.⁴ יושב ראש האדון סארלואי.⁵
היו ש ב-ר א ש פותח את השיבה בכרכו את הבאים. מחשבו-תונו, כך אמר הנואם, נמצאות עם אלה שהיו לקרבנות של נטיבות הזמן.⁶ הנואם אסר תודה על-כך, שכולנו יכולים להיות נוכחים

1 פיליפ קופנהאגן (Philipp Copenhagen), 1878—1945, הוסמו לרבנות ב-1909 ומשנת 1918 שימש כרב בקהילת אמסטרדאם. נפטר בחיפה.

2 שמואל יהודה שמעון הויש (S. J. Hirsch), 1872—1941, נולד באמסטרדאם, החתן בבית-המדרש האשכנזי לרבנים ב-1902 מונה לרב ראשי של גלי אובאיסיטל (Overijssel). מלבד תפקיד זה כיהן במשך תקופות שונות גם כממלא-מקומו של רבנים ראשיים בגלילות פריסלאנד, אוטרכט, צפון-ברא-באנח, לימבורג ורוטרדאם. הוא היה יושב-ראש סניף אגודת-ישראל בהולנד. לאחר 1933 פעל רבות למען הפליטים היהודים מגרמניה. נפטר בעיר כהונתו, ובלת.

3 יואל פרידנבורג (J. Vredenburg), 1866—1941, נולד באמסטרדאם, החתן בבית-המדרש האשכנזי לרבנים והוסמו לרבנות ב-1891; במקביל למד באוני-ברטישה. בשנים 1904—1918 כיהן כרב באמסטרדאם, ולאחר מות הרב הראשי, י"צ זינג ב-1911, מילא את מקומו יחד עם הרב אונדרווייזר (Onderwijzer). ב-1917 נמנה לרב ראשי לגליל חלדללנד (Gelderland). בין כתביו—חלומים של סדרו התפילה והחומש שהיו פופולריים מאוד. נפטר באמסטר-דאם.

4 יוסטוס טל (Justus Tal), 1881—1954, רב ראשי לגלילות אוטרכט ודרנטה מ-1918. חבר באגודת-ישראל ומתנגד חריף לצינונות, אף לאחר השואה. פעל לרחוק בתחומי החינוך והמלחמה באנטישמיות.

5 לודוויק הארטוך סארלואי (Lodewijk Hartog Sarlois), 1884—1945 (?), נולד באמסטרדאם, והתחל בבית-המדרש האשכנזי לרבנים. ב-1912 מונה לרב באמסטרדאם, ובמצמכ 1936 לרבה הראשי של הקהילה. הצטיין בפעילות סוציאלית וחינוכית ובמלאכה ארגונית. היה חבר באגודת-ישראל והתנגש עם תנועת הנוער של המורדות באמסטרדאם, "זכרון יעקב", על חשימתו בהכרה ספרדית בתפילה (1938—1940).

6 הכונה לישיבת ראשונות על גורלם של יהודים שנעצרו בשני המצודים ברובע היהודי באמסטרדאם, ב-22 וב-23 בפברואר 1941, ונספו בבוכנאוולד. ראה: L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, dl. IV, 's Gravenhage, 1971, pp. 895—896; E. Kogon, *Der SS-Staat, Das System der deutschen Konzentrationslager*, Frankfurt am Main, 1947, pp. 197—198.

לגללים בלבד; הרב ישיב, על-פי-דרכו, בקהילה הגדולה שבגליל. במצב זה לא חל שינוי גם לאחר הריאורגניזציה בארגון הקהילות ב-1870.
בסוף תמאה התשע-עשרה שאפו הרבנים הראשיים לחאם פעולותיהם במסגרת קבועה, וכך נולד הגוף הקרוי "חבר הרבנים הראשיים" (*Vergede van Oppereabstambung*). בגוף זה היו משתתפים כל הרבנים הראשיים, אך לא היה לו תוקף מחייב. אף היו רבנים, אשר, מטעמים שונים, לא השתתפו בישיבות.⁴ התכנסויותיו נקבעו על-ידי היושב-ראש, ולא נערכו בעתים קבועות.

פלישת הגרמנים להולנד ב-10 במאי 1940 לא קטעה פגישות אלה. אדרבה, בתוך ארבעה-עשר הודש אחר כניסת הגרמנים נערכו שלוש פגישות,⁵ בניגוד להפסקות ארוכות ביותר בשנים שקדמו לתקופה זאת. אולם לא מצאנו תרשומות מתקופה מאוחרת יותר, ונראה אפוא שהפגישות פסקו. מן הפגישות נשמרו תרשומות מפורטות למדי, הורעו אור על עניינים שונים. בחרנו לפריטם כאן את תרשומת הפגישה השנייה, המאירה מגוון רחב של נושאים.⁶ בעת הפגישה להולנד כיהנו בה אחת-עשר רבנים ראשיים במסגרת איגוד הקהילות האשכנזיות (*Nederlands-Israëliësch Kerkgenootschap*): שבעה מהם נספו, שניים נפטרו בימי הכיבוש, ורק שניים נותרו בחיים ביים השחור. לקהילה הפורטוגזית היה "חכם", ולידו עורר שני ריינים באמסטרדאם, ו"חכם" בהאג.

and Enlightened Jews and the Governmental Decision of 26th February, 1814, *Studia Rosenthaliana*, Vol. XV, no. 1 (March 1981), pp. 20—36.

4 כך נמנע, למשל, הרב הראשי לאמסטרדאם, הרב זינג (קראקוב 1833—אמסטרדאם 1911) מהשתתפות בישיבות אלה. ראה: א' זסבלג, מאמק על הצינונות החרדית בתחילת המאה: ה"חכם" של ועדת הרבנים הראשיים ורוב שמעון דה-פרייס, *מחקרים על תולדות יהדות הולנד*, כרך ב (בשפריכת י' מלמן), ירושלים, תשל"ט, עמ' 176.

5 בכ"ז בתשרי תש"א (28 באוקטובר 1940); בט"ז באייר תש"א (13 במאי 1941); ובכ"ז בתמוז תש"א (21 ביולי 1941).

6 התעודה מתוך ארכיון הרב דוידיס (P 122) שבגנני הארכיון המרכזי לחלודות העם היהודי, ירושלים. התעודה ניתנת לאן בתרגום מהולנדית והיא מתפרסמת ברשותו האידיבה של הארכיון.

בהכר שלנו נשמע שם. גם המוכרי החדש, מר ארסרדיהיים¹⁵, הבטיח לו ל"אחרונה, שכמוכן מאליו יתחשבו גם בעתיד במצוות הדת (godsdienscodex). דבר זה בר-חשיבות למשל כאשר תיוסד תזמן-רת יהודית, בקשר להופעות בשבת¹⁶. פעולות הו"מ הן כרנג בעיקר בעניינים חברתיים, כלכליים ופוליטיים, [ואך] מעט בנענייני דת. אכ"ד¹⁷ אוספת כעת כתובות של בתי-קפה, הפתוחים ליהודים, ומכנה רשימות נפרדות של עסקים כשרים ובלתי-כשרים. הו"מ עסקה גם בתיאום בין ארגונים.

היו ש ב - ראש, המשלים כל הזמן את הדין-וחשבון של האדון דסברך בממצאים משלו, מעיר בין השאר, שקיים סיכוי גדול, שעסקים יהודיים רבים יעברו אריואציה¹⁸. על שאלת האדון דוידס, אם עסקים כה"ר¹⁹ יכולים להיפגע גם-כן מכל, משיב האדון דסברך, שאין להוציא אפשרות זאת מהחשבון.

- 13 ו"מ — הועדה המתאמת, במקור נעשה שימוש בקיצור C.C.
- 14 חו"ר — חבר הרבנים הראשיים; במקור משמש הקיצור O.R.V.
- 15 המשפטן ה' ארסרדיהיים (H. E. Edersheim), צויני, שימש כמזכיר בשכר של הוועדה המתאמת, לאחר שמושרי הועדה הועברו מאמסטרדאם לזאג (באפריל 1941, בעקבות כוננות "המועצה היהודית" להשתלט על הוועדה). לאחר ביטול הוועדה המתאמת על-פי פקודה מ-10 בנובמבר 1941, קיבל עליו ארסרדיהיים את ייצוג "המועצה היהודית" בהאג.
- 16 דברים אלה מתייחסים להוראה מחודש אפריל שקבעה, כי החל ב-15 במאי 1941 (יומיים לאחר שנערכה הישיבה של הרבנים הראשיים) צריכים היו כל "יהודים המלאים" לצאת מהתחומים החלוציים, מהתחומים ומתחברות המתלות שלהן. מזכיר היו ב-51 מוסקאיים יהודים ובמספר בתי-ידוע של אנשי מנהלה. ראה: דה יונג (הערה 6 לעיל), כרך ה', עמ' 546—547; וכן: אנשי מנהלה. J. Presser, *Ondergang, s' Gravenhage*, 1965, Vol. I, p. 115—116 (להלן: פריס).
- 17 "אובל כשר בדרך" (R.E.O.R.=Ritueel Eten op Reis) — אגודה שהייתה קיימת כבר לפני השואה, ומטרתה לצייד שומרי-מצוות ומעוניינים בדרך בהתובת של מסעדות, פניונים ובתי-מלון כשרים בכל רחבי המדינה. האגודה הוקמה במטרה לחלום בסקולארואציה, אשר נבעה מחולשת-דעת של אנשים לנבוא אילוצי הזמן (בעיות פרנסה וכיוצא בזה).
- 18 תקנה (Verordening) 48/41 מיום 12 במאי 1941 והוראה משלימה מיום 20 באוגוסט קבעו את חובי האריואציה בהולנד, בדומה למצב בגרמניה. גם כאן ניתן היה לזנות "נאמנים" (Treuhändler) לניהול עסקים יהודיים והעברתם לידי אחרים. ראה: פריס (הערה 16 לעיל), ב' עמ' 207; דה-יונג, כרך ה', עמ' 587—588.

19 בהשגחת הרבנות — Onder Rabbinat Toezicht. O.R.T.

כאן, ולואי שבעתיד נוכל להמשיך להקדיש מאמציינו לעבודתנו. הנואם מברך את האדון ד'אנקונה, עוזר לרב של הקהילה היהודית הפורטוגזית⁷, המשמתף לראשונה בחבר זה. הוא מקווה, שהאדון ד'אנקונה יהיה לנו לעזר לעתים קרובות בעצות מעולות (כאותן המלים מכרך היושב-ראש במושב אחר-הצהריים את עמיתו, האדון כהן דה-לארדה⁸).

ישויון⁹ וליסיון¹⁰ אישית סבור הנואם שדבר טוב הוא שמלי פעם מחליפים דעות, [אולם] אין הוא מצפה לתוצאה מעשית ממשית.

1. ויין-וחשבון על ענייני דת ב"הועדה המתאמת"¹². האדון דסברך מביע אצרו, שהחבר שלנו נפגש לעתים כה רחוקות. אין הוא יושב בו"מ¹³ כנציג חו"ר¹⁴, אך מועיל הדבר, שקולו של חבר

- 7 ד'אנקונה (J. d'Ancona), 1911—1945, דיין, עוזר ליד הרבנים א"מ פרנסט (E. M. Frances) וד"ר ב"י ריקארדו (B. I. Ricardo), נפטר בברגן-בלזן.
- 8 מי כהן דה-לארה (M. Cohen de Lara), היה מקבל בתפקידו לרב ד'אנקונה. שמועון דסברך (S. Dasberg), 1902—1945, נולד בדרורדנט. היה ממונהג המורח בהולנד. ב-1931 מונה לרב ראשי לגליל הרונינג ופעל רבות למען חינוך, פעילות קהילתית והפליטים במקום. במשך חרונה שנה לפני גירוש ב-1943 שימש כרב ראשי של אמסטרדאם וצרוף ל"מועצה היהודית". הוא היה מבוצת המתמדים לחליפיו עם גרמנים בארץ-ישראל נפטר ב-22 בפברואר 1945 בברגן-בלזן.
- 9 אהוד יששכר דוידס (A. B. N. Davids), 1895—1945, נתמנה לרב ראשי ברטערדאם בשנת 1930, רחב-אופקים וידען, מראשי תנועת המורח בהולנד. היה פעיל במיוחד בתחום החינוך והעמקת התודעה היהודית. ב-1943 גורש לברגן-בלזן, ושם נפטר בפברואר 1945.
- 10 אברהם שלמה לויסו (A. S. Lissow), 1902—1945, יליד האג, למד בבתי-המדרש לרבנים באמסטרדאם ובבלגן, כן למד שפות שמיות באוניברסיטה. ב-1935 נתמנה לרב ראשי לגליל פריסלאנד ודרנטה. בתקופת תפקידו זה טופל בשנים 1939—1940 בפליטים מגרמניה שנוכלאו במחנה וטרבוריק (Westerbuk). גם בתקופת השואה טופל בעצורים במחנה. ב-1943 גורש לברגן-בלזן ונפטר ב-25 באפריל 1945 ברכבת בעיירה טרביץ (Troebitz).
- 12 "הוועדה היהודית המתאמת" (Joodse Coördinatie Commissie) הוקמה ב-דצמבר 1940 ביזמת הפדרציה הצינית בהולנד בשיתוף עם אגוד הקהילות האשנוניות והקהילה הפורטוגזית, במטרה ללכד את כוחות כל היהודים למאבק על עמדות תחת השלטון הנאצי. בראש הוועדה עמד הנשא המשעה של בית-המשפט העליון, פרופ' לודוויק ארנסט ויסר (Lodewijk Ernst Visser), חרב ש' דסברך היה חבר בה. ראה: י' נכמן, הוויכוח על דרכו של חידורנאט בהולנד: מאבקו של לודוויק א' ויסר, קובץ יד ושם, כרך י' (משל"ד), עמ' 9—36.

2. האדון פרייר ה מביא דין-וחשבון כספי לשנת 1940.²⁷

f 66,82	מאזן שלילי 1939
218,17	הוצאות נסיעה
7,40	הוצאות פרופסור רוט ²⁸
35,50	הוצאות על ישיבות
11,60	הוצאות משרדיות
60,51	מאזן 31 בדצמבר 1940
f400,—	בסך-הכל
f400,—	הכנסות סובסידיה של ומ"ת ²⁹ (Hollandsoorn)
f124,66	מאזן שלילי 1939
1240,61	לשנת 1940
3,47	הוצאות בנק
147,75	מאזן 31 בדצמבר 1940
f1516,49	בסך-הכל
f750.—	הכנסות
60.—	תרומת הו"מ
198,49	תרומת הוועדה הראשית
508.—	ריבית ניירות-ערך
f1516,49	תרומת הרבנים הראשיים
	בסך-הכל

גמניה—באוואויה, ירושלים, תשל"ג, עמ' 55; א' מרגליות, דרכים במאבק הצובר היחודי בנגרמניה, העמדה החזרות במקומת השואה, הוצאת יד ושם, ירושלים, תשל"ג, עמ' 82.

27 ערך הרסיסטמארק באותו הזמן היה: 70.8 גילדן.

28 הפרופ' רוט (Roos) הועסק על-ידי הרבנים בבודיקת חיבטים שונים של בעיית השחיטה בהימנים, לאחר ששחיטה בלא הימנים נאסרה (31 ביולי 1940).

29 ומ"ת=הוועדה המתמדת (P.C.=Permanente Commissie) של אגודת הקודי-לות האתנויות. ועדה זו ניהלה את ענייני הימנים של האיגוד, ובהנהגתו מתיר הוועדה המרכזת—המועצה הרחבה של האיגוד.

הירושבי-ראש מודיע, שנסקלה האפשרות להעסיק ברבנות את האדון הירשל²⁰, לצורך עריכת חופות וכיוצא בכך. הוא שואל את האדון דסברר, אם דבר זה יגרום לביטול קצבת האבטלה שלו. הלה עונה ששככל הנראה כך יקרה.

האדון פרייר ה מודיע, שהרשויות בהולנדורסום (Hilversum)²², שעמו החייצע, סבורות כי הפסקת מתן קצבת אבטלה נעשית רק כאשר גובה ההכנסות מהמקור החדש מגיע ל-10% של אלה [קצבת האבטלה]. ברם האדון דסברר אומר, כי תפיסתו היא הרשמית. בנוגע לחינוך, הנואם שמה שהאדון דינר²³ הוא יושב-ראש של הוועדה לעניין זה. עדיין לא עלתה השאלה על סדר-היום, אך כבר עתה יש לדון אם יהיו אלה רק בתי-ספר בעלי אוכלוסייה יהודית או גם בעלי רוח יהודית²⁴. בעניין זה אי-אפשר לסמוך על פרופ' ברוך²⁵, שדעתנו תבוצע. עוד מבקש הנואם מהאדונים, להודיע לקהילת-לות קטנות שיש להמשיך בקיום תפילות באופן רגיל²⁶.

20 ל' הירשל (L. Hirschel), בעל סמכה לרבנות ספרד הרוואטאליאנה (Bibliotheca Rosenthaliana), חספרייה היהודית שבספריית האוניברסיטה העירונית של אמסטרדם, נולד ב-1895 ונספה בשואה.

21 חתם ש' רוורינג פרייה (S. Rodrigues Pereira), 1887—1969, מ-1922 חתם הקהילה תורתוגויה בהאג. ב-1943 נמלט לאנגליה, הצטרף כרב צבאי לצבא ההולנדי, ולאחר השואה נתמנה לחכם הקהילה באמסטרדם.

22 הכונה כנראה, לרשות הממלכתית לביטוח אבטלה ותיווך עבודה (Rijksdienst voor de Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling).

23 חרב י"צ דינר (J. H. Dunner), נכדו של חרב הראשי הידוע י"צ דינר, חרב דינר נולד ב-1907 ונספה בשואה. היה איש תנועת המזרחי, ובתקופת הגיוס ערב תפלישה הגרמנית (מאז ספטמבר 1939) שימש כרב לחיילים, אך לא בשירות צבאי.

24 נעשו מאמצים מצד הקהילות, מצד "המועצה היהודית" וכן מצד "הוועדה המתאמת" להרחיב את החינוך היהודי, על הוצאת הילדים היהודים ממערכת החינוך הכללית וחקמת מערכת חינוך עצמאית עדיין לא היה מדובר במעמד עריכת ישיבה זו; על-כל החלטת בצמרת השלטון הנאצי רק בראשית אוגוסט 1941. אולם ייתכן, שבחוגים יהודיים צפו אפשרות זאת כבר קודם-לכן, נוכח המצב בגרמניה. ראה: דד-יונג (הערה 6 לעיל), כרך ה, עמ' 553.

25 פרופ' דוד ברוך, 1882—1967, אחוז משוני יושבי-הראש של "המועצה היהודית" לאמסטרדם. ראה עליו: ד' נוכמן, "תפליטים היהודיים מגרמניה בחולנד בשנים 1933—1940" (עבודת דוקטור), האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשל"ח, עמ' 183—192, 184—196; ובגבי-הוויגו-אפאר נוספת שם בהערות; וכן לחלו, הערה 47.

26 השווה להוראות דומות שניתנו בגרמניה בסוף שנות השלושים: פקטס הקהילות;

4. הכנסת שבת
היושב-ראש אומר, שקביעת דבר זה בקיץ לא נעשה בלא יסוד, כי אם לפי עצונו של האדון קולטהוף (Goldhof).
האדון פריירז מתלונן, שבמקומות שונים ברחבי הולנד בניסת השבת בחורף זה היתה בלתי-אחידה. איך זה נכון כלפי הציבור. היושב-ראש אומר, שהוא חודיע לאדוניהם האחרים מה עמד להיעשות באמסטרדאם, הם יכלו לעשות שימוש בהודעה זאת לפי ראות עיניהם. האדון דוידס אומר, שהיתה קיימת הסכמה בנקודה זאת כל זמן שקיימו התייעצויות מוקדמות, לאחר-מכן לא עוד. אי-אפשר לקבוע את המועדים הללו באופן חוד-צדדי בלא להתחשב בתנאים הקיימים במקומות אחרים.
היושב-ראש אומר, שכל רב צריך לשקול את הקשיים. האדון פריירז מציג שהשבת תתחיל לכל המוקדם בשעה 5 ורבע, ובאולמות לא-מואפלים בשעה 5.
האדון פריירז נדבר ממונגד לכך. יש לנו שוב עיתון³⁵, אשר יגרום לכלבלב אם יקבעו מועדים לא-אחידים.
היושב-ראש אומר, שבאמסטרדאם חייבים להשאיר את השעה 5, והוא נתן את הדבר להדפסה בלוח³⁶. נגד זה מוחה האדון דסברר; הלוח הוא לכל הולנד, ולא שאלו אותנו בעניין זה. לבסוף מתקבלת החלטה, שתפורסם בעיתון, כי השבת מתחילה בשעה 5 ורבע, במקהלות בעלות אולמות מואפלים בשעה 5:25 וכך.
5. בקשות גרות³⁷
היושב-ראש מודיע שמתקבלות בקשות רבות. גם במחוזות אחרים יש לחץ לכך.
האדון וואלדלר מתנגד לקבלה [של גריס].

35 הוכנה לכסאון המגיעה הייחודית — השבועון היהודי (*Het Joodsche Weekblad*) שהחל לראות אור ברשות הגרמנים בי"ד בניסן תש"א (10 באפריל 1941).

לפני-כן נפסקה הופעתם של שלושת השבועונים היהודיים הגדולים: השבועון היהודי החדש — גא.ת. (*N.I.W.*); העיתון המרכזי להורים בהולנד — הסנטל בלאר (*Centraal Blad*); והשבועון למשפחות היהודיות (*Weekblad voor Israëlitische Huisgezinnen*).

36 איגוד הקהילות פרסם כל שנה לוח-שנה רשמי עם זמני הדלקת הנרות.

37 גרות=גוי. על עניין זה ראה מאמרי: אמונה ענייני — על מגמת באמונה בימי השואה, בתוך: מלאה, מחקרי האוניברסיטה הפתוחה בתולדות ישראל

- באופן זה הפך המאזן השלילי בשני החשבונות לחיובי. זה של הלנדרוץ במידה רבה בזכות תרומה של שישה רבנים ראשיים, ששמנה תרם האדון היירש כמעט מחצית. בדברי-תודה על הניחול הטוב משוחחרר האדון פריירז מתפקידו.
3. מחסור בציצית, תו"מ³⁰.
היושב-ראש אומר, שיש מחסור גדול בתמישים אלה. אנשים שאינם להם טלית [משלזים] נקברים באמסטרדאם בלעדית. יש מחסור גם בגידיון³¹, תפילין ומזוזות. בראמסון³² עושה בעצמו תפילין ומזוזות, חוץ מזה אינו הרבה מה לעשות, כי הכל התייקר יותר מדי. האדון לוויסון מאז לא מרצה מעבודתו של בראמסון. האדון דוידס אומר, שאינו אנו יכולים להשלים עם מצב זה. ה-א"מ³³ או אחרים חייבים להוסיף היטל על המחירים. יש לעשות איזונוטוריא-זאציה מרוכזת של המצוי, ולקבוע מחירים מאקסימאליים.
האדון סארלר אי סבור שזה בלתי-אפשרי.
האדון דוידס אינו מסכים לכך. אנחנו יכולים לתת הוראה לכתוב תפילין ומזוזות, לקבוע את המחירים, ולהטיל היטל למען חסרי-אמצעים. ה"חברות"³⁴ מסוגלות לתמוך בכך מבחינה כספית. היושב-ראש מציג לבקש מהמוכר לערוך סקר אצל סופרים וטוחרים, של הכמות הנמצאת ברשותם ואחרי-כן לבקש מהסופרים אם הם מוכנים לכתוב תפילין ומזוזות ומה מחירן.
היושב-ראש מודיע, שאולי תוכל הברת הלש (*Heit*) לייצר ציצית.

30 = תפילין ומזוזות.

31 החוסים לתפירת התפילין (ראה שבת קח ע"א: "ת"ר כותבין תפילין על גבי עור בהמה טהורה ועל גבי עור חיה טהורה ועל גבי עור נבלות וטרפות שלחן ונכבות בשערן ונתפרות בגידן והלכה למשה מסיני"; וכן זרמב"ם, משה תורת, הלכות תפילין פ"ג ה"א).

32 י' בראמסון (*J. Bramson*) סופר טת"ם באמסטרדאם. שוחח בכתיבת תפילין ומזוזות לאחר הכיבוש הגרמני.

33 פננת ר"ת אינו בטוח. אולי — ועד הרבנים הראשיים (*Commissie van Oppert*) חס (ארגון), אך בראה יותר: האגודה המרכזית לתיקון חרתי של היהודים בהולנד (*Centrale Organisatie voor de Religieuze Verheffing van de Joden in Nederland*).

34 "חברות" — הכותה לארגונים ("חברא") שעסקו בענייני לימוד, קבורה וניצא בת.

היושב-ראש אומר, שלא יגעו בענייני דת. המ"י⁴² הוא מחויב לדת. עו"ד ואן-ליל משתתף בחולנדי למען הולנדים יהודים מופלים, לכך איז התנגדות.

האדון מראיסן⁴³ תומך בתוקף בתפיסתו של האדון דסברך. האדון דוידס אומר, שמסקנת תפיסתו של היושב-ראש היא שנוצרי הנשוי ליהודיה, מוכר כקרוב ונוגע בדבר.

היושב-ראש אומר שהוא מנגן על האינטרסים שלנו. כך, למשל, התנגד להכנסת מודעות של הרפורמה⁴⁴ [לעיתון], אך בלא הצלחה.

האדון דינגר מזהיר את היושב-ראש, שהוא אינו מעריך כראות את תכניות המ"י, ובמיוחד לא את אלה של פרופ' כהן. יש להכניס חברים אחרים למועצה.

היושב-ראש סבור שהכל זמני ועל-כך לא בעל חשיבות יתירה. האדון פרידנברג⁴⁵ רואה גם בפעילות התרבותית הציונית⁴⁶ ממשול. מודעות הקהילה הליבראלית⁴⁶ נכפו על-ידי האזרחים אשר וככה⁴⁷. הם גם עושים שימוש לרעה בתוכן, במשותפתים וכיו"ב של העיתון.

42 מ"י=מועצה יהודית.

43 י מארטס (H. Maarsen), 1892–1943, 2, או כפי שהוא נהג לכתוב ' מארטן היה הרב הראשי לראג מ-1925 ועד לגירושו ב-1943. תלמיד-חכם וחוקר שפרסם גם בעברית. נולד בהולנד בעיקר בשל מאבקו בתנועה הליבראלית, שראשיתה בראג.

44 הרפורמה="האיגוד של יהודים דתיים ליבראליים" (Verbond van Liberaal Religiöse Joden) בהולנד. התנועה החלה דרכה בהולנד בסוף שנות העשרים והתעצמה בעיקר בזכות תפקיד מקיף. הזואר הרחב ביותר על תקופת ההתחלות לא נכתב עד כה שום מחקר מקיף. הזואר הרחב ביותר על תקופת ההתחלות של התנועה—בעבודת הדוקטור שלי: "הפעילים היהודיים מגרמניה בהולנד בשנים 1923–1940" (הערה 23 לעיל), עמ' 309–317.

45 אחרי הנישוא הגרמני פעלה התנועה הציונית בהולנד בעיקר בתחום חינוכי ותרבותי. היא ריכזה ותיאמה פעולותיהם של גופים אחרים שהיו חלק ממנה בי"מועצה מרכזית" (Centrale Raad); אחדה את פעילות ארגוני הדוכשרה השונים; ועוד. ראה: L. Giebels, *De zionistische beweging in Nederland*, pp. 205–210 (1940 October 5701, Assen, 1975, 1899–1941); וכן: Joodsche Jeugfederatie, 1940 October 5701, Assen, 1975, 1899–1941.

46 כאן נזכר השם המדויק של הקהילה הליבראלית, בעוד שבשאר חלקי התעודה נעשה שימוש במונח "רפורמה".

47 אברהם אפר (Abraham Asscher), 1880–1950, יהלונת, ראש איגוד הקהילות

האדון לוויסון סבור שאין זה נכון לקבל ארים מלאים, גם בקשר עם החוק הגרמני. מה עמדת חוק זה ביחס לקבלת אדם בעל שני סביבים יהודיים?³⁸ היושב-ראש אומר, שיש לכרוך זאת. הנטייה הכללית היא למעט בקבלת גרים.

6. מעמד המיעוץ היהודי³⁹. האדון דסברך אומר, כי אמנם לא קיבלה המועצה היהודית כתפקיד לפעול במקום הקהילה, אך בכל זאת יפול חלק גדול מפעולת הקהילה בתחומה. בעבודה זאת משתתפים אנשים חברים בקהילה. עד כה היתה הקהילה ארגונם של היהודים. עכשיו יעזובה והיהודות (Jodenheid) תהולץ (geseculariseerd).

אופייני הדבר, שהיושב-ראש [של חבר הרבנים] ו"ר סלויס⁴⁰ הם הנציגים היהודים של האורתודוקסיה, ועו"ד ואן-ליל בעל עמדה בפרדה⁴¹.

ובתברות, א (תשמ"ג); וכן: על בעיות החיים היהודיים בהולנד בימי השואה (ראה לעיל, הערה 2 למבוא). איז בממצא נתונים על חוק תופעת מבקשי הגירה, ועל הסיבות לכך.

38 "חוק הגרמני" הוא הפקודה שהגדירה את המושג "יהודי" בהולנד. הכוונה לפקודה מס' 189/40 מיום 22 באוקטובר 1940, בדבר רישום עסקים יהודיים. הפקודה קבעה, כי כיהודי נחשב מי שמוצאו משלושה חורי חורים יהודיים מלאים לפחות, וכן מי ששניים מהורי חוריו הם יהודים מלאים, ואשר השתייך בתשעה במאי 1940 (מערך ביבושה של הולנד) לקהילה היהודית; או היה נשוי אף או לאחד-מכן, ליהודי.

39 "המועצה היהודית לאמסטרדאם" חוקמה על-פי הוראת המועצה הגרמני על העיר אמסטרדאם ה' בימקר (H. Böhmcker), 12-ב בפברואר 1941. הספרות על עניין זה נרחבת (ראה לעיל, הערה 1 למבוא).

40 ד"ר מ' סלויס (D. M. Slujs), 1871—נספה, מוכר איגוד הקהילות דאש-בזיות ומוכר הקהילה האשכנזית של אמסטרדם—שני תפקידים מרכזיים בהודות הולנד. נשוא עבודת הדוקטור שלי חיה: ספרי המכונים א—ב. פרסם מאמרים רבים על תולדות יהודי הולנד. ב-1943 גורש יחד עם אשתו, שתיים משלוש בנותיו, ונכדתו היהודי.

41 עו"ד ס"י ואן-ליל (S. J. van Lier) היה מוכר עיריית אמסטרדאם, ופטר מתפקידו על-פי הפקודה הגרמנית בדבר הרחוק היהודים מהשייכות הציונית. שימש כסגן יושב-ראש "המועצה היהודית". בקיץ 1943 נתקבלה עתנתו שאינו "חודי מלא", על-ידי האו"א הגרמני לכירור המוצא קאלמאווייר (Calmeuse), והוא עזב את "המועצה היהודית". ב-5 במאי 1945 חזר לנפקידו כמוכר לעירייה.

כאן את הרכבת. האדון לויסיון מוזייר את היושב-ראש, שהאדון-נים אסר וכהן אינם מעוניינים בהתערבות רבנית. מהחבר שלנו קורן פחות מדי כוח חיובי. בכינוס בבורסת היהלומים למשל⁵⁰, לא נשמע דבר ה'.

היושב-ראש אומר, שבכתנאים הנתונים לא היתה אפשרות אחת. בניגוד לדברי האדון ואן-הלדר מצהייר הנואם עדי, שהאדון-טריסים הרחיים שלנו מוכתחים אצל המועצה היהודית.

האדון פרידינגבורך דיבר עם האדונים אוילשטיין ופרידמן ומטר להם את התביעות האורתודוקסיות. לדבריהם, יכולים הם לעשות אך מעט בכיוון זה, והיוזמה צריכה לבוא מצד האורתודוקסיה. האדון דוידס מעלה את ההצעה, שהאדונים דסברך ולויסון, יחד עם היושב-ראש, יקיימו שיחה על-דבר זה עם האדונים אסר וכהן.

היושב-ראש אינו רוצה בכך, אך ידאג לדעת היטב מה מותרות.

היחס לרפורמה⁵².

לאדון דסברך היתה שיחה עם האדון לויסון⁵⁰, היושב-ראש של הקהילה הליבראלית. הנואם קובע קודם-כל, שוויתורים יצטרכו לבוא מצדם משום

- א. מבנה הקהילות;
 - ב. מטרתיהן;
 - ג. העובדה, שרוב היהודים אינם מעוניינים ברפורמה;
 - ד. אופי המעשה הרבני שלהם (*hau rabbinale practijk*).
- בפראקטיקל ובהאמנבורג נוצרו קהילות-אחדות בלחץ המאורעות,

של חודש מאי 1941. על הפרשה ראה: דה-יונג (הערה 6 לעיל), כרך ה' עמ' 1010—1019; 1960, *Tübingen, 1941—1945, Therienstadt*, H. G. Adler, p. 738; ר' בונדי, ארלשטיין נגי חזקו, חל-אביב, תשמ"א, עמ' 244—251.

51 הכונה לכינוס של הציבור היהודי ביום 13.2.1941, לאחר המהומות ברובע היהודי שבוע שקדם לאותו תאריך. באותו כינוס ביקש ראש המועצה היהודית, א' אסר מהצנבור לנסור את כל הנשק ("חוקר") שברשותו לגרמנים.

52 על הרפורמה באופן כללי, עיי' הערה 42 לעיל.

53 הכונה ללי לויסון (*L. Lewissou*, 1878—1948), בו למשפחה נכבדת בקהילה האג. הוא היה הורה חיה בתנועה הליבראלית בשנותיה הראשונות, ומארגנה בפועל קרוב-משפחה של הרב הראשי לויסון.

היושב-ראש אומר, שככה צמח מכלול זה, ואינו רואה תועלת בשינוי המצב הקיים.

האדון דסברך אומר, שהעולם החיצוני בכל-זאת רואה עדיין ברבנים הראשיים נציגים של היהודים, כפי שעמיד מקרה זימונו של היושב-ראש אצל השלטונות הגרמניים⁴⁸. עו"ד אדלרסטיין הבטיח לנואם להתחשב ברצונותיו. הוא גם רואה את ההשיבות שברבר, ועל-ידי התנהגות נכונה אפשר אפוא להשיג משהו.

היושב-ראש אומר שיתחשב בהערות שהושמעו.

האדון דינגר מוזייר את ה"צנטראלשטלה"⁴⁹ ואת האדונים פרידמן ואדלשטיין⁵⁰. עלינו לנסות להשפיע עליהם, אחרת נאחר גם

האשכנזיות, ראש הקהילה האשכנזית של אמסטרדאם—לא-דתי, ופרופ' דור כהן, 1882—1967, פרופסור ליהיסטוריה עתיקה באוניברסיטת אמסטרדאם, מתעסקים הבכורים של יהדות הולנד לפני השואה. פעיל בתנועה הציונית, בקהילות אמסטרדאם ובעיקר ב"חעד למען פליטים יהודים". אסר וכהן היו שני יושבי-הראש של המועצה היהודית לאמסטרדאם.

48 הכונה להמונת הרב סארלואג, יחד עם חתם הפורטוגוז פרנצ'ס, ואברהם אסר—למונוה על עקרי אמסטרדאם בימקו, ביום 12 בפברואר 1941 לשם הקמת "מועצה יהודית"; ראה הערה 38 לעיל, לחלופה של תרשומת אותה פגישה ראה: ד' מבני (עורך ומתרגם), תקופת השואה—הרגם המערב אירופי, המתקפה להולדות ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, תשמ"ב, חלק א, עמ' 12—13 (בשכפול).

49 ה"צנטראלשטלה"=*Zentralstelle für jüdische Auswanderung* (חלשכה ה-מרכיית להגירת יהודים). על הקמת "לשכה" הזאת הוחלט בהודש פברואר או מארס 1941—ללא ספק, לשם השקיעת הציבור היהודי באמצע מארס בשלוח שלוש מערותיו של אייכמן להקמת הלשכה, ביניהם א' ריאקוביץ (*E. Rajakowitsch*). והיא חזקה לקדם פשר-קישור (*Expositio*) של המועצה היהודית-השנייה של חודש מאי הוקם פשר-קישור ("לשכה", בראשות איש ה"ס"ס אויט-דר-פינטן, הפכה ל"ית" ליד ה"לשכה". ה"לשכה" למועצה היהודית". יושבת הרבנים הראשיים למעשה, לנותנת ההוראות ל"מועצה היהודית". יושבת הרבנים הראשיים נערכה בעיצומה של ההתארגנות היהודית הגרמנית בעניין הלשכה, והוצאת תנושא מעידה על תחושת הצורך לא להודחק החוצה מניהול העניינים המ-כויים בהודות הולנד.

50 יחד עם ריאקוביץ ועוזריו (ראה הערה קודמת) חובאו להולנד בהוראת אייכמן שני עסקנים יהודים בכירים מפראג, יעקב אדלשטיין (*Jacob Edelstein*), לימים זקן גטו טרזיינשטאט, וריכארד פרידמן (*Richard Friedmann*), הם היו צרי-כים להתנות את יהודי הולנד בנשוא ה"לשכה להגירה", שבמיו הייתה קיימת בפראג מאז 1939, ובמטרתוה של המדיניות הגרמנית כלפי היהודים (כפי שז"ם שיערהו). פרידמן ביקר באמסטרדאם פעם נוספת במחצית השנייה

לויסון. המכתב שכתב האחרון לעו"ד ויטר הוא באמת בלתי-קביל לחלוטין. האדון אנדרון כנראה אינו ליבראלי כל-כך.

האדון לוויסון אומר, שהאדון ל' לויסון דיבר כבר על עניין זה עם אביז של הנואם ועם הנואם בעצמו. הוא קיווה כנראה, שהאדון דסברר יאמץ עמדה גמישה יותר. הנואם סבר שרצוי לקבוע עתה [רק] תנאים מינימליים לשיתוף-פעולה, זאת משום שפרופ' כחן מעוניין מאוד בפעולה משותפת כמו גם מנהיגים ציונים אחרים. עמדתנו צריכה להיות ברורה, לפני שהעניין יוצג בכל החלפות על-ידי גורמים חיצוניים. הדבר יוצר רושם אצל חברי איגוד הקהילות [האורתודוקסיות], שאפשר להתמקד נאיגוד הקהילות העיקר מב-חינה כספית. זאת הסיבה שגם הרפורמה אינה רוצה באיחוד, כי אז יושוו המסים. תנאינו צריכים להיות כאלה, שכל אדם בר-דעת יקבלם. הרפורמה צריכה לוותר אפוא על כל עצמאות בענייני פסק, למשל בנוגע למולות, גרות, חופות וכיוצא בכו. במחנה⁵⁸ נבנוע הלבראליים, שם יש שיתוף-פעולה ביז אורתודוקסיה מזרח-אירופית [ו]גרמנית לביז רפורמה גרמנית.

היו"ב - ר' ש' אומר שאין ביכולתנו לעשות ויתורים לרפורמה. האדון מיהלר ממשיך לתת חופות לפסולי-יחוס. תביעתנו הראשונה צריכה להיות, שהם לא ייקראו "רב" ולא יבצעו פעולות רבניות. בהתפתחות איננו יכולים להכיר. גם החינוך יישאר תמיד עניין של מתלוקת. שיהיה לא תביא לשום תוצאות. הנואם מצר על-כך, שהאדון דסברר קיבל את אנדרון.

האדון מאריסן סבור, שמכתב לויסון קוטע כל אפשרות לשיתוף-פעולה. הצגת הצעות נגדיות היא בניגוד לכבודו של החבר שלנו. האדון דוידס אומר, שאנו יכולים להשאיר בידיהם את הטיפול הקהילתי הטועינאלי ואת תפקיד הדרשן, כפי שקורה גם במחנה. כדי לא להיות בעלי עמדה דרוה לחלוטין, הוא היה רוצה שהאדון דסברר יכין הצעה. האדון לוויסון סבור, שהתוצאה של זה בודאי תהיה שלילית.

58 הוונה למחנה וטרבורק (Westerbork), שהוקם בשנת 1939 בידי ממשלת

הולנד כמחנה מרכזי לפליטים יהודים שהגיעו מגרמניה. בשנתיים הראשונות לכיבוש הגרמני הושארו בו הפליטים שנומאנו בו בעת הכיבוש. מאז 1942 היה המחנה ל"מחנה מעבר ליהודים" (Jüden Durchgangslager) בדרך למח-נות החשמר.

ועל-כך בראוני לנסות להגיע גם כאן לפעולה משותפת. אולי תוכל קהילתם להמשיך ולהתקיים, כשהני-הדת שלהם אינם יכולים להיקרא עוד רבנים ו[להיות] בעלי זכות החלטה רבנית, ודאי לא כשהתעניין נוגע ליחוסים⁵⁴.

הליטורגיה צריכה להיות כזאת, שיצוין מה שמהותי מבחינת ציפיות האמונה והעמיד שלנו. האדון לויסון ביקש להמשיך את השיחות בהרכב רחב יותר. הנואם הביע נכונותו לקבל בביתו את האדון אנדרון, המנהיג מהאג, המתגורר עתה בזבולה⁵⁵. השיחה איתו הייתה משיבית-רצון למדי לפעם ראשונה. אנדרון אינו מסכים בכל עם מיהלר⁵⁶. עבורנו חשוב, שנקבל את הפיקוח העליון על החלטותיהם מבחינת פסק. אם תפילתיהם בציבור יהיו כאלה, שבאופן עקרוני נוכל לקבלן, נרויח גם אנו דבר-מה. הם יכולים להישאר דרשנים על אחליותם. הם רוצים להשתתף בעבודה הסע-יאלית של המועצה היהודית והועדה המתאמת. הנואם אמר, שדבר זה בלתי-אפשרי, כל עוד לא בוטל נקודת המחלוקת.

בעניין יחוס והלכה היחה לאדון הבנה [מסוימת] לשיעונים של הנואם, [אך] לא בעניין הליטורגיה. הוא טוען, שכבר עתה נוטים הלבראליים לכיווננו. לאדון מאריסן יש נסיון בעניין של שיחות עם הרפורמה, והוא מאור סקפטי בהס לנאמר על-ידי האדון דסברר. לאחר מעשה הם מסלפים את מה שאמרו ושמים בפינו את מה שהם אמרו.

האדון דסברר אומר, שעו"ד ויטר⁵⁷ התכתב גם-כן עם האדון 54 המלה "יחוס" מופיעה במקור. הוונה למרצא, יוחסין (גורר).

55 האנס אנדרון (Hans Andorn), 1903—1945, רב מחוז בנירנברג בשנים 1934—1938. בז-1938 עזב את גרמניה והתמנה לרב של הקהילה הליבראליית בהאג. בספטמבר 1940 עזב את העיר, לפי הפקודה הגרמנית שהורחה לכל תפליטים מגרמניה לעזוב את אזורי החוף, והתיישב בזבולה. הוא גורש ונספה בסוף תקופת השואה.

56 לודוויג מיהלר (Ludwig J. Mehlert), רב ליבראלי מפראנקפורט דמיין. ב-1934 הגיע לזולנד להנהיג את הקהילה הליבראליית באמסטרדאם. על-פי המלצת חרב ליאו בקי. היה הרוח החיה בהיי הקהילה. גורש ב-1943 ונפטר בהיגו-בלין.

57 לודוויק ארנסט ויטר (Ludewijk Ernst Wissert), 1871—1942, חבר בית-המשפט העליון ההולנדי מ-1934. ונשא מ-1939. ב-1940 הושעה מתפקידו על-ידי הגרמנים. עמד בראש "הוועדה היהודית המתאמת". נפטר ב-19 בפברואר 1942 (נראה גם הערה 12 לעיל).

זו שאלה של טאקטיקה, אך בדרך זאת נהיה מנוסים כלפי הליברא-
לים והקוהילות שלנו.

לפי הצעת היושב-ראש מחליטים, שהאדון דטברר יפיץ חז-
עות שבוודאי תבוא עליהן תשובה שלילית.

משרד כשרות

נתקבל מכתב מהאגודה⁵⁹, שבו לוחצים להקים משרד לכשרות⁶⁰.
מחליטים להשאיר עניין זה למשרד.

מקורי מוות בכוכונואלדה (Buchenswalde)⁶¹ לא-יהודיה, אשר
הישוב-ראש מודיע שנודע לו, כי גברת לא-יהודיה, אשר
קיבלה ידיעה כי בעלה נפטר שם, קיבלה בתשובה לשני מכתבים
שתי חבילות אפר. דבר זה אינו מדבר בזכות הודעות המוות. יהודי
שהיה שם טוען, שהודעות המוות אמיונות. הנואם מבקש מהאדונים
לחשוב על הנושא.

האדון פראנק⁶² חושב שרצוי לברוק אם אין לתת בכל זאת
גט על הנאי למקרים חדישים. בטיוב המסכם מבקש האדון דטברר
לשלות גם השנה את דוחות הפיקוח על החינוך. האדון לוויסון
מציע לבקש מהרופאים היהודים לא לקבוע שעות קבלה בשבת.
אחרי כן נועל היושב-ראש את השיבה.

59 = אגודת-ישראל.

60 בשל המחסור בחומרי גלם, שנוי התרכובות של מוצרים רבים וכשרותם חוטלה
בספק. גם המחסור הגדול במצרכים רבים חוסף לבעיה הכללית של חנוכה
מספקת. בעיית הכשרות הייתה אפוא לאחת הבעיות המרכזיות ביותר, שעמדתן
היתה הרבנות צריכה להתמודד בתקופה זו.

61 ראה על כך בחתרה 6 לעיל.

62 פיליפ פראנק (Philip Frank) 1910—1943. מונה ב-1937 לרב ראשי של גזיל
צפון-הדלני ומקום מושבו היה בהארלם. ב-2 בפברואר 1943 הוצא להורג על-
ידי הגרמנים. יחד עם עור שני יהודים ושבעה לא-יהודים, כמעשה-גמול על רצח
חיל גרמני וריקת רימונים לביטחון של ראש עיריית הארלם (נאצי הולנדי).